

ПРАВО

Теорія та історія держави і права

УДК: 336.11

Денис Басс *

ФІНАНСОВА БЕЗПЕКА ЯК СКЛАДОВА ЕКОНОМІЧНОЇ БЕЗПЕКИ УКРАЇНИ

В історичному контексті розглянуто теоретичні проблеми системного сприйняття фінансової безпеки, як складової в структурі економічної та національної безпеки. Проаналізовано сучасні погляди щодо формулювання дефініцій таких явищ, як економічна та фінансова безпека, визначення сутності, значення та встановлення зв'язку в системі національної безпеки. Досліджуються спроби втілення наукових розробок в галузі фінансової безпеки в чинне законодавство України.

Ключові слова: національна безпека, економічна безпека, фінансова безпека, загрози, фінансова система.

Басс Д. Я. Финансовая безопасность как составляющая экономической безопасности Украины.

В историческом контексте рассмотрены теоретические проблемы системного восприятия финансовой безопасности, как составляющей в структуре экономической и национальной безопасности. Подвергнуты анализу современные взгляды в отношении формулировки дефиниций таких явлений, как экономическая и финансовая безопасность, определяется сущность, значение и установление связей в системе национальной безопасности. Исследуются попытки воплощения научных разработок в области финансовой безопасности в действующее законодательство Украины.

Ключевые слова: национальная безопасность, экономическая безопасность, финансовая безопасность, угрозы, финансовая система.

Bass D. Ya. Financial security as a component of economic security of Ukraine.

The theoretical problems of systemic perception of financial security as a component of economic and national security are considered in the historical context. The current views on the definitions wording of such phenomena as the economic and financial security, determining the nature, meaning and communication in the national security are analyzed. The efforts to implement scientific developments in the field of financial security into the current Ukrainian legislation are being investigated.

Keywords: national security, economic security, financial security, threats, financial system.

Безпека в різних її іпостасях постійно присутня у повсякденному житті. Для держави, яка нещодавно здобула свою незалежність, питання ефективного забезпечення безпеки є домінантним та таким, що обумовлює саме її існування. Серед науковців відсутній консенсус щодо розуміння цього складного соціально-політичного й економічного феномену.

Проблема безпеки є актуальною серед вітчизняних дослідників, проте здобутки світового співтовариства значно більші. Зрештою, осмислити це явище намагалися ще давньогрецькі філософи. Сьогодні над цією проблематикою працюють В. І. Абрамов, О. Г. Афоніна, О. І. Барановський, В. М. Геєць, Р. М. Дацків, М. М. Єрмошенко, Г. В. Козаченко, В. М. Пасічник, С. М. Шкарлет, низка інших філософів, економістів, правознавців.

Водночас, доводиться констатувати відсутність системності в існуючих підходах до висвітлення безпекових процесів. Донині все ще не сформовано наукових принципів та підходів щодо пізнання означеної проблематики, не вибудовано логічної, послідовної системи наукових знань, котра б адекватно віддзеркалювала безпеку в її багатовимірності. Такий стан справ відображається і на чинному законодавстві. Воно, хоча і зазнало змін протягом останнього року, але є далеким від досконалості та змушує науковців визначати поняття

безпеки за допомогою дефініцій Державного стандарту України, а не положень Закону України «Про основи національної безпеки України» [1]. Теоретична наука, а навздогін і практика, переважно розглядають розвиток людини і суспільства відокремлено від проблем безпеки, що певною мірою зумовлено і різними завданнями, що стоять перед розвитком суспільства і, власне, безпекою. А втім, ця різновекторність має насамперед, діалектичну єдність, оскільки розвиток і безпека є найважливішими функціями життєдіяльності суспільства, а відтак потрібне системне сприйняття цих процесів при дослідженні.

Метою цієї статті є визначення поняття, місця та ролі фінансової безпеки в системі економічної та національної безпеки країни.

Прагнення будь-якої живої матерії до безпеки є її природною властивістю, змістовною функцією з багатовимірним навантаженням. Всі живі істоти, від найпростіших до складних, забезпечують власну безпеку. Ще Цицерон зауважив, що кожному виду живих істот природа дарувала прагнення захищатися, захищати своє життя... уникати всього того, що видається шкідливим, та набувати і добувати собі все необхідне для життя [3]. Безпека завжди належала і до числа першорядних мотивів діяльності людей та їх спільнот. Їй же, окрім властивостей суто фізичного самозбереження, притаманні й духовні складові [2, с. 13].

Наважимося констатувати, що прагнення суспільства до безпеки навіть передуює праву і, безперечно, йде попереду державного будівництва. Власне одночасно з появою держави з'являється і така функція, як забезпечення безпеки. У будь-якому випадку, проголошена Сократом теза про безпекові причини створення держави, як форми організації суспільства, у подальші століття лише розвивалася [4, с. 5]. Саме з цих стародавніх часів людство намагається осмислити феномен безпеки – стану, при якому відсутня загроза.

У середньовіччі термін «безпека» починає застосовуватися доволі широко, проте реальної актуальності тема безпеки і, особливо, економічної безпеки, набуває з розбудовою капіталістичних відносин, коли в Європі та Північній Америці отримала розвиток ідея про те, що загальне благо і безпека є основною метою держави.

Розвиток цієї ідеї в державах з різними політичними режимами, формами правління, рівнями економічного та культурного розвитку зумовлює плюралізм підходів до проблеми. Проте, існує спільне розуміння того, що стратегія безпеки вибудовується відповідно до цілей держави, котра перебуває в середовищі (здебільшого – агресивному) інших держав. Саме цей підхід сприйняв і розвинув фундатор теорії суспільного договору Т. Гоббс, зауваживши, що задля «припинення війни всіх проти всіх» та забезпечення внутрішнього миру громадяни повинні підкоритися могутньому суверену, який, своєю чергою, бере на себе обов'язок припинення релігійної і громадянської війни. Щодо зовнішнього світу, то тут держава неминуче протистоїть іншим державам. За умов монархічного правління – суверен, і громадянська спільнота при республіці зобов'язані зберігати внутрішній мир, захищати життя і власність людей від будь-якої зовнішньої загрози [5, с. 149].

На противагу Т. Гоббсу, голландський мислитель Г. Гроцій наполягав на тому, що держави не задіяні в звичайній боротьбі на кшталт «гладіаторів на арені». Навпаки, вони заздалегідь обмежені в конфліктах загальними правилами і інститутами. Правила міжнародної поведінки держав є нормами суспільств, які уособлюють ці держави. Проте зазначені імперативи не ведуть до скасування системи держав, перетворюючи її на універсальне людське співтовариство, а лише постулюють існування та співпрацю в співтоваристві держав [7].

Своєю чергою, І. Кант розглядав «вічний мир» у контексті моральної вимоги, якої повинні дотримуватися всі розсудливі люди. Засновник німецької класичної філософії пропонував перебудувати усталену систему націй-держав з домінантою національних інтересів окремої держави, за допомогою «просвітницького політичного порядку», на людське співтовариство. І. Кант переконував: змусити нації-держави підкорити свої національні інтереси правилам міжнародного права – це раціональне спонукання і моральний обов'язок кожного громадянина щодо людської спільноти [6].

Історичний досвід показує, що підхід Т. Гоббса є найбільш прийнятним, принаймні в сучасних реаліях. Кожна держава, навіть в умовах такого експерименту як Євросоюз,

створений, до речі, також заради колективної безпеки, має інтереси, які щонайменше не збігаються, а то й суперечать інтересам інших держав.

Загальне розуміння безпеки держави потребує виокремлення в системі суспільних відносин окремих видів, підсистем, які в сукупності й створюють загальне поняття безпеки. Цілісний суспільний організм держави поєднує в собі окремі складові: політичну, економічну, правову, соціальну, духовну тощо. У кожній з цих підсистем може виникати протиріччя щодо основних матеріальних та духовних цінностей. Власне, ці протиріччя і є джерелом небезпеки в кожному виді суспільних відносин. Безсумнівно, домінуючою складовою безпеки є забезпечення балансу, певної рівноваги, що відповідає сьогоденному стану країни, прагненням людини, суспільства та держави. На історичних етапах державного розвитку акценти можуть змінюватись, зосереджуючись на різних видах безпеки. Проте, за будь-яких умов, економічна безпека є визначальною, бо виступає фундаментом інших видів безпеки.

В економічному контексті проблема безпеки була сформульована у 30-ті роки в Сполучених Штатах. Світова економічна криза паралізувала американську економіку, тож слід було невідкладно реагувати на масштабну загрозу національній безпеці. Координувати роботу в цьому напрямі президент Ф. Д. Рузвельт доручив Федеральному комітету з економічної безпеки, створеному 29 червня 1934 р. [8]. Втім, новостворений орган був покликаний перейматися економічною безпекою не держави, а окремих осіб, а саме протистояти вируючому безробіттю. Власне і сьогодні в країнах проамериканської орієнтації термін «економічна безпека» використовується в розумінні захисту приватних осіб від різкого погіршення фінансового стану. Щодо державного виміру, то зазвичай мова йшла про економічні аспекти національної та міжнародної безпеки. Пригадаємо часи «холодної війни» – акценти робилися на економічні аспекти гонки озброєння та економічне забезпечення протистояння наддержав.

Біполярне протистояння супердержав в контексті економічних аспектів безпеки зводилося до пошуку балансу між обсягами та структурою витрат на оборону, і конкурентоздатністю та ефективністю національної економіки. Крах біполярного світу змінив акценти. Нарешті економічна складова національної держави стала набувати самостійного значення. Зростає зацікавленість вчених цією проблематикою як на Заході, так і на пострадянському просторі, причому традиційно дослідження проблеми рухалося окремими шляхами, що не перетиналися між собою.

Можна відзначити, що західному підходу притаманне більш вузьке і конкретне розуміння економічної безпеки зокрема, та безпеки держави в цілому. А саме, як захищеність від зовнішніх загроз, недружніх, зловмисних дій супротивника. У той час, як скажімо, російські дослідники розглядають безпеку в широкому сприйнятті – як стан, що забезпечує сприятливі умови розвитку особистості, суспільства і держави, та не допускає реалізацію загроз національним інтересам. Вважається, що розуміння безпеки лише як захисту від загроз неповною мірою відбиває її сутність [9, с. 9].

Уже через кілька років після розпаду Радянського Союзу В. Кейбл відзначав, що в західній літературі «економічну безпеку» продовжують сприймати в контексті протистояння, проте вже не пов'язують з використанням військової сили, як це було притаманно нещодавньому підходу, котрий він визначав як «геоекономіку». Прибічники останньої розглядали міжнародні економічні відносини як холодну війну, де ключовими антагоністами виступають США, Євросоюз та Японія. Геоекономіка стверджує, що у світових економічних відносинах успіх однієї держави корелюється втратами решти. У цьому контексті висловлювалися і державні діячі. Зокрема, Президент США Б. Клінтон зазначав, що кожна країна як велика корпорація, що конкурує на світовому ринку [10, р. 312].

У держав, які не наполягають на світовому лідерстві, економічна складова поняття «безпеки» сприймається дещо по-іншому. Так, однією з перших питань економічної безпеки поставила Японія. У 1982 р. Міністерство зовнішньої торгівлі і промисловості країни підготувало аналітичну записку, в якій економічна безпека визнавалася як стан економіки, при якому вона захищена, насамперед, економічними засобами, від серйозних загроз її безпеці, що виникають під впливом міжнародних факторів. Привертає увагу наполягання

саме на економічних засобах, бо, на відміну від Сполучених Штатів, Японія не має вагомого військового потенціалу [11, с. 120].

Російські науковці на чолі з академіком Л. І. Абалкіним зайнялися проблемами економічної безпеки ще в 90-х роках минулого століття. Вже у 1995 р. Рада Безпеки Росії прийняла Основні положення державної стратегії в галузі забезпечення економічної безпеки, а наступного року президент затвердив Концепцію економічної безпеки Росії. Визначаючи загрози, російська стратегія оминула «образ ворога», бо руїни, в яких знаходилася економіка держави, була зумовлена скоріше внутрішніми, аніж зовнішніми чинниками.

Значна кількість досліджень щодо розуміння феномену економічної безпеки не дає можливості зупинитися на їх детальному огляді, до того ж є окремі роботи, безпосередньо присвячені аналізу існуючих підходів [12]. Зауважимо лише на багатовимірності та складноструктурованості цього поняття, що обумовлює відсутність універсального визначення категорії «економічна безпека». Плюралізм думок притаманний і проблемі виокремлення різновидів економічної безпеки та з'ясуванню її структури.

Проте дослідники однакові в тому, що важливою складовою економічної безпеки є безпека фінансова, оскільки фінансова система держави є ключовим компонентом економіки країни, що детермінує всі її сегменти. Більш того, окремі фахівці, пропонують розглядати цей феномен не як підсистему, а як надсистему, що включає в себе такі безпеки як: бюджетна, податкова, валютна, інвестиційна, кредитна, боргова, грошового, фондового та страхового ринків тощо.

Як і з визначенням економічної безпеки, фінансова теж має чимало дефініцій. Це і одне з перших вітчизняних визначень академіка В. М. Геєця, який розуміє фінансову безпеку як стабільний розвиток фінансової системи країни та її стійкість до потенційно негативного впливу зовнішніх і внутрішніх шоків [13, с. 64]. І лаконічне формулювання О. І. Барановського: ступінь захищеності фінансових інтересів на усіх рівнях фінансових відносин [14]. І розлоге визначення, що надав М. М. Єрмошенко – такий стан фінансово-кредитної сфери держави, який характеризується збалансованістю і якістю системної сукупності фінансових технологій і послуг, стійкістю до внутрішніх і зовнішніх негативних чинників (загроз), здатністю цієї сфери забезпечувати захист національних фінансових інтересів, доступні обсяги фінансових ресурсів для всіх суб'єктів господарювання і населення загалом – ефективне функціонування національної економічної системи і соціальний розвиток [15].

Ця множинність різноспрямованих поглядів українських науковців та актуалізація їх досліджень обумовлені власне тими революційними змінами, що відбулися з набуттям Україною незалежності. Почався розвиток фінансової сфери, бюджетних відносин, страхового та валютного ринків, банківських послуг, грошово-кредитних відносин. Відзначимо, що ринкові принципи були новими для української економіки, проте й у світовій економіці наприкінці ХХ ст. вони набули свого подальшого розвитку й зазнали певної акцентуації. Як було показано, на зламі століть увага наукової думки була сконцентрована на проблемах економічної безпеки держави, але з часом фінансова безпека все більше починає привертати до себе увагу дослідників. Втім і сьогодні фінансова безпека залишається багаторівневою, неоднозначною, суперечливою і важко інтерпретованою. Саме цим можна пояснити недосягнення консенсусу щодо формулювання її дефініції.

Така ж тенденція присутня й в правовому регулюванні цих відносин. Одним з позитивних факторів слід вважати демонстрацію намагання владних інституцій долучити науковців до розробки нормативної бази в цій сфері. Пригадаємо доручення Ради національної безпеки і оборони України, зокрема її Міжвідомчої комісії з питань фінансової безпеки, щодо розробки концепції фінансової безпеки. Координувати проект було покликано «Українське агентство фінансового розвитку», котре залучило групу фахівців на чолі з професором О. І. Барановським. Підготовлений проект концепції визначив фінансову безпеку як складову економічної безпеки, що характеризує стан захищеності життєво важливих (ключових) інтересів держави, регіонів, підприємницьких структур та громадян у фінансовій сфері від впливу широкого кола негативних чинників (загроз) [16, с. 1]. На жаль, концепція

так і залишилася науковою розробкою, а відтак у державі й понині відсутня офіційна стратегія формування системи фінансово-економічної безпеки.

Не отримала вона і належного відображення в правовій площині. У Законі України «Про основи національної безпеки України» фінансовій безпеці, як такій, не приділено уваги взагалі, не визначено ані поняття, ані її місце в розгалуженій системі національної безпеки. Дізнатися про існування цієї складової національної безпеки можна лише за допомогою аналізу напрямів державної політики в цій сфері. Але для ефективного забезпечення безпеки одних напрямів замало, в законі відсутня визначеність щодо механізму забезпечення фінансової безпеки, не подані системоутворюючі компоненти її регулювання, позабули й про контроль, а якщо він і згадується, то лише в контексті констатації його відсутності.

Незадовільний стан законодавчого регулювання фінансової безпеки детермінований низькою ефективністю державного управління, недостатнім рівнем кваліфікації державних службовців з питань забезпечення національної безпеки, корупцією в державницьких структурах, безсистемністю та непослідовністю в проведенні економічних реформ. Ринкова складова увійшла в 90-х роках ХХ ст. не лише в економіку України, але і в її політикум, який, позабувши про національні інтереси, не перестає перейматися наповненням власної кишені.

В означених умовах вбачається доцільним використання системного підходу для сприйняття такого складноструктурного явища, яким є безпека в її багатовидових проявах – національному, економічному, фінансовому й інших різновидах, застосування творчого потенціалу, синтезу різних визначень фінансової безпеки для розвитку науки в цілому та правової науки зокрема. Актуальною залишається потреба перенесення наявного наукового потенціалу в правову площину, відтворення його в чинному законодавстві з метою створення збалансованого правового підґрунтя, що забезпечує ефективне формування й функціонування фінансово-кредитної системи соціально орієнтованої ринкової економіки, а також правоохоронного механізму, що забезпечить безпеку країни від негативних чинників.

Список використаних джерел:

1. Попович К. В. Етимологія та розвиток категорія «безпека» / К. В. Попович // Управління розвитком. – 2013. – № 21. – С. 58–61; Тихонова В. О. Методологічні засади визначення дефініції «фінансова безпека» / В. О. Тихонова // Часопис Київського університету права. – 2012. – № 3. – С. 139–143.

2. Серебрянников В. Социальная безопасность России / В. Серебрянников, А. Хлопьев ; под общ. ред. Иванова В. Н., Яновського Р. Г. ; Ин-т соц.-полит. исслед. Рос. акад. наук. – М. : МНИИПУ, 1996. – 349 с.

3. Цицерон М. Т. Об обязанностях / Марк Тулий Цицерон // Философские трактаты. О старости. О дружбе. Об обязанностях ; пер. с лат. и коммент. В. О. Горенштейна. – М. : Наука, 1993. – Кн. I – IV, 11.

4. Общая теория национальной безопасности. Учебник / Под общ. ред. А. А. Прохожева. – Изд. 2. – М. : Изд-во РАГС, 2005, – 344 с.

5. Гоббс Т. Избранные произведения : в 2-х т. / Т. Гоббс ; ред., вступ. ст. и примеч. Е. М. Вейцмана. – М. : Мысль, 1964. – Т. 2. – 747 с.

6. Кант И. К вечному миру / И. Кант // Собр. соч. в 8-ми т. – М. : Чоро, 1994. – Т. 7. – С. 5–56.

7. Гроций Г. О праве войны и мира: Три книги / Г. Гроций ; пер. с лат. Сакетти А. Л. ; вступ. ст. Денисов А. И. ; Всесоюз. ин-т юрид. наук М-ва юст. СССР. – М. : Минюстиздат, 1948. – 203 с.

8. Executive Order Establishing the Committee on Economic Security and the Advisory Council on Economic Security. 29 June 1934 // Social Security in America. Appendix XIII [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.ssa.gov/history/reports/ces/cesbookapen13.html>

9. Булавин В. И. Национальная безопасность современной России: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.01 / В. И. Булавин ; Нижегородский юрид. ин-т. – Н. Новгород, 1999. – 22 с.

10. Cable V. What is International Economic Security? / V. Cable // International Affairs. – 1995. – Vol. 71. – № 2. – P. 312–317.

11. Михайленко А. Механизм обеспечения экономической безопасности России / А. Михайленко // Российский экономический журнал. – 1996. – № 4. – С. 119–127.

12. Стрельников К. А. Правовые аспекты обеспечения экономической безопасности современного российского государства: дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.01 / К. А. Стрельников ; Нижегородская академия МВД России. – Н. Новгород, 2005. – 167 с ; Буров В. Ю. Теоретические проблемы исследования категории «экономическая безопасность» / В. Ю. Буров, П. А. Кислощаев // Вестник-экономист. – 2011. – № 2 [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://vseup.ru/static/articles/Burov_Kisloschaev.pdf

13. Геєць В. М. Концепція економічної безпеки України / В. М. Геєць // Економіст. – 1998. – № 7–9. – С. 63–82.

14. Барановський О. І. Фінансова безпека / О. І. Барановський ; Інст. економіч. прогнозування НАН України. – К. : Фенікс, 1999. – 338 с.

15. Єрмошенко М. М. Фінансова безпека держави: національні інтереси, реальні загрози, стратегія забезпечення / М. М. Єрмошенко. – К. : КНТЕУ, 2001. – 309 с.

16. Фещенко В. В. Проект Концепції фінансової безпеки України / В. В. Фещенко, О. І. Барановський // Фінансовий ринок України. – 2004. – № 7. – С. 40–78.

** Басс Денис Якович – кандидат економічних наук, докторант Інституту законодавства Верховної Ради України.*